

11. Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization: Website. URL: <http://rus.sectsc.org/cooperation/> [In Russian].
12. The World Factbook. CIA : web site. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (Last accessed: 11.10.2018).
13. The World Factbook. CIA: web site. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/211rank.html#TI>
14. Ukraine. Regional trade agreements Database. WTO : web site. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=804&lang=1&redirect=1>
15. Which countries have succeeded since the collapse of the USSR. Forbes: web site. URL: https://forbes.kz/finances/finance/spustya_chetvert_veka_1/ [In Russian].
16. World integrated trade solution : web site. URL: <https://wits.worldbank.org/Default.aspx#>

Стаття надійшла 11.06.2019

УДК 338.1

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.13.089.095

Чеберяко Оксана В.

доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів
КНУ імені Тараса Шевченка
вул. Васильківська 90-А, Київ, Україна
e-mail: cheberyako@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1563-9611

Кошембар Людмила О.

кандидат економічних наук,
Директор з аудиту ТОВ «АФ «Жерміналь»
вул. Троїхсвятительська/Костюльна, 5/1А, Київ, Україна
e-mail: info@jerminal.com.ua

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Cheberyak Oksana

Doctor of economics
Professor of the Department of Finance
Taras Shevchenko National University
st. Vasylkivska 90-A, Kyiv, Ukraine
e-mail: cheberyako@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1563-9611

Koshembar Lyudmila

Ph.D. in Economics
Auditing Director TOB «AF «Zherminal» Ltd
st. Trokhsvyatytelska/Kostolna, 5 / 1A, Kyiv, Ukraine
e-mail: info@jerminal.com.ua

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EVALUATION ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Анотація. У статті обґрунтовано методологічні засади оцінювання економічної безпеки підприємства в умовах волатильності ринкової кон'юнктури та зatoryжної фі-

нансової кризи. Підприємства змушені гостро реагувати на негативний вплив як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, вчасно реагувати та адаптуватися до змін для забезпечення ефективності діяльності та конкурентоспроможності на ринку. Достатній рівень економічної безпеки підприємств є найважливішим завданням сучасного менеджменту, так як забезпечення діяльності підприємств формує підґрунтя для ефективного господарювання та розвитку, зміцнення конкурентних позицій, поліпшення фінансово-майнового стану тощо. Розглянуто публікації з економічної безпеки підприємств у зарубіжній і вітчизняній науковій літературі. Висвітлено складові економічної безпеки підприємства та визначено їх роль у забезпеченні економічної стабільності та ефективності. Оптимізовано набір оціночних індикаторів, які дозволяють комплексно і системно вивчити основні складові забезпечення (фінансова, інтелектуальна і кадрова, техніко-технологічна, організаційно-правова, інформаційна, екологічна, силова) фінансово-економічного стану та діяльності господарюючих суб'єктів. Із сукупності економіко-статистичних і економіко-математичних методів і прийомів аналізу виділено найефективніше для оцінки економічної безпеки підприємства. Запропоновано формульну модель, яку варто застосовувати для визначення узагальненого комплексного показника рівня економічної безпеки підприємства.

Визначено основні індикатори економічної безпеки держави, регіону, галузі. Для узагальнених оцінок запропоновано застосовувати як принцип бальної оцінки, так і метод суми місць, евклідових відстаней, середнього алгебраїчного та середнього геометричного тощо, які особливо виправдано застосовувати для забезпечення порівняльної оцінки регіонів і галузей.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, методологія, оцінювання, індикатори, показники, забезпечення.

Abstract. The article substantiates the methodological principles of assessing the economic security of an enterprise in the conditions of market volatility and prolonged financial

crisis. Enterprises are forced to react to negative influence as external or internal factors, in time to react and adapt oneself to the changes for providing of efficiency of the changes for providing of efficiency of

activity and competitiveness at the market. Sufficient economic strength of enterprises security is the major task of modern management, so as a protection of activity of enterprises forms soil for an effective management and development, strengthening of competition positions, improvement of the financially-property state and others like that. The publications on economic security of enterprises in foreign and national scientific literature are considered. The components of the enterprise economic security are highlighted and their role in ensuring the economic stability and effectiveness are determined. A set of evaluation indicators has been optimized, which allow to study comprehensively and systematically the main components of security (financial, intellectual and personnel, technical, technological, organizational, legal, informational, environmental, power) of financial and economic status and activity of economic entities. From the set of economic-statistical and economic-mathematical methods and methods of analysis, the most effective for assessing the economic security of the enterprise are distinguished. A formula model is proposed that should be used to determine a generalized comprehensive indicator of an enterprise's level of economic security.

Keywords: economic security, enterprise, methodology, valuation, indicators, indicators, security.

Jel codes: D02, M21

Постановка проблеми. Формування достатнього рівня економічної безпеки підприємств є важливим і практично значимим завданням сучасного менедж-

менту. Адже забезпечення діяльності підприємств формує підґрунтя для ефективного господарювання та розвитку, зміцнення конкурентних позицій, поліпшення фінансово-майнового стану тощо. Серед спектру проблем, вирішення яких потрібне для поліпшення економічної безпеки, особливе місце посідає обґрунтування методичних засад її оцінювання, оскільки дозволяє вчасно виявляти загрози, вимірювати ступінь їх впливу, оцінювати наслідки, прогнозувати ймовірні зміни та результати управлінських рішень з реалізації заходів щодо зміцнення основних складових економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі перші наукові публікації щодо економічної безпеки підприємства з'явилися в середині 70-х років XX століття, а наприкінці 80–90 років виник найбільший інтерес до цієї проблематики. В Україні перші публікації почали з'являтися лише на початку 2000-х рр. Вивчення і висвітлення у вітчизняній науковій літературі проблем формування економічної безпеки набуло нині значного поширення, особливо в умовах затяжної економічної кризи та гібридної війни РФ. Окремі публікації присвячуються методологічним засадам оцінювання (значний наробіток у цьому плані зробили представники Ради національної безпеки і оборони України та учені Національного інституту проблем міжнародної безпеки [1]). У роботах Б. В. Губського та В. І. Мазуренко представлено власні бачення проблеми методологій виміру та оцінки економічної безпеки держави [2—3]. З. В. Герасимчук та Н. С. Вавдіюк запропонували підходи до діагностики економічної безпеки в регіональному розрізі [4]. Б. М. Мізюк із співавторами обґрунтували засади оцінювання економічної безпеки господарюючих суб'єктів на прикладі торговельних підприємств [5].

Методика дослідження. Основними методами діагностики економічної безпеки підприємства є: дослідження, аналіз певних параметрів діяльності підприємства та їх змін, економіко-статистичні та економіко-математичні методи і прийоми аналізу, метод комплексної оцінки (при оцінці економічного потенціалу підприємства та можливих загроз), індуктивний та дедуктивний аналіз, математичні методи (традиційні методи обробки інформації, методи факторного аналізу, методи оптимізаційного вирішення економічних задач тощо), системно-синергетичний метод, метод логічного узагальнення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність проаналізованих публікацій методологічні засади оцінювання економічної безпеки підприємств в сучасній вітчизняній економічній літературі висвітлені недостатньо, що потребує додаткових досліджень.

Метою статті є обґрунтування методологічних засад оцінювання економічної безпеки підприємства в умовах волатильності ринкової кон'юнктури, коли підприємства гостро реагують на негативний вплив як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що, в свою чергу, призводить до виникнення все більшої кількості загроз їх ефективній діяльності. Виходячи із поставленої мети завдання дослідження полягали у: формуванні оптимального набору оціночних індикаторів, які дозволяють комплексно і системно вивчити основні складові економічної безпеки підприємства; виділення найефективніших інструментів оцінки серед сукупності економіко-статистичних і економіко-математичних методів і прийомів аналізу.

Виклад основного матеріалу. XXI століття — століття автоматизації, штучного інтелекту, політичних загроз, війн через дурість людей і цифрової диктатури, що в цілому може призвести до каскаду різних змін, а підприємства по-

винні швидко адаптовуватися до сучасних умов, їх діяльність повинна ґрунтуватися на принципах економічної безпеки розвитку.

У науковій літературі прийнято виділяти такі складові економічної безпеки підприємства:

- 1) фінансова, що проявляється у досягненні найефективнішого використання корпоративних ресурсів;
- 2) інтелектуальна і кадрова, що передбачає збереження і розвиток інтелектуального потенціалу підприємства, ефективне управління персоналом;
- 3) техніко-технологічна, що характеризується ступенем відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найліпшим світовим стандартам з оптимізації витрат;
- 4) політико-правова, що реалізується через всебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства;
- 5) інформаційна, яка представляє собою ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства;
- 6) екологічна — дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля;
- 7) силова — забезпечення фізичної безпеки працівників фірми (передовсім керівників) і збереження майна [6, с. 491].

Ми цілком поділяємо наведений підхід, проте, для цілей власного дослідження політико-правову складову економічної безпеки розглядаємо як організаційно-правову. Оскільки політична складова економічної безпеки виникає на загальнодержавному рівні та впливає на стан і діяльність господарюючого суб'єкта разом з іншими чинниками макrorівня. Водночас, організаційні основи підприємства істотно відбиваються на ефективності процесу убезпечення, а отже мають оцінюватися додатково.

Для кожної складової економічної безпеки підприємства було виділено найбільш важливі оціночні індикатори.

Основними індикаторами, що дозволяють оцінити фінансову складову економічної безпеки є показники фінансового стану підприємства, ефективності й інтенсивності його діяльності, зокрема: коефіцієнти фінансової стійкості, покриття, маневреності власних і оборотних коштів, оборотності активів і власного капіталу; частка поточних зобов'язань у джерелах фінансування; рентабельність операційної діяльності, активів і власного капіталу; рівень автономії.

Інтелектуальну і кадрову складову економічної безпеки підприємств найліпше характеризують такі показники: забезпеченість кадрами, плинність кадрів, коефіцієнт відповідності освітньо-кваліфікаційних характеристик працівників виробничо-господарським потребам підприємства, індикатор наявності конфліктів у колективі, частка конфліктів у колективі, що призвели до деструктивних процесів або не були вирішені, індикатори психологічної сумісності членів трудового колективу, рівень психологічної відповідності керівників різних рівнів своїм посадам, показник рівня довіри.

Індикатори іммобілізації активів, технологічної відповідності продукції існуючому попиту, технологічної конкурентоспроможності, зносу основних засобів, забезпеченості основних засобів оборотними коштами, інтенсивності модернізації та технічного переоснащення відбивають стан техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємств.

Організаційно-правова складова має оцінюватися шляхом аналізу відповідності організаційної структури та правового захисту тим вимогам, які висувають перед підприємством його внутрішнє і зовнішнє середовище. Для аналізу організаційної відповідності слід вивчати: рівень досяжності місії і цілей діяльності підприємства, виконання його поточних завдань за існуючої організаційної структури, наявність і частку управлінських рішень, що не виконуються вчасно та в повному обсягу внаслідок недоскональності організаційної структури, частку управлінських рішень, контроль за виконанням яких ускладнено внаслідок тих же причин. Для оцінки правової відповідності доцільно аналізувати: наявність і відносний рівень операцій підприємства, що здійснюються поза межами правового поля, наявність, частоту і відносний обсяг застосування до підприємства і його керівників санкцій з причин порушення законодавства, рівень правової захищеності майна та, особливо, нематеріальних активів підприємства, імідж та рейтингове положення на ринку партнерів господарюючого суб'єкта, що здійснюють його аудиторське, консультативне, юридичне і інше обслуговування, наявність спроб рейдерства щодо підприємства.

Інформаційна складова характеризується забезпеченням конфіденційності інформації та комерційних таємниць підприємства, рівнем фізичного захисту даних на електронних і паперових носіях, наявністю фактів, частотою та масштабістю наслідків витоку інформації, формуванням дієвої системи внутрішніх комунікацій і рівнем її відповідності потребам підприємств, наявністю і частотою управлінських рішень, що не виконуються вчасно та в повному обсягу внаслідок незадовільного стану системи внутрішніх комунікацій, частотою управлінських рішень, контроль за виконанням яких ускладнено внаслідок тих же причин.

Екологічна складова економічної безпеки підприємства характеризується рівнем відповідності застосовуваних технологій стандартам екологічності, дотриманням чинних екологічних норм, частотою фінансово-економічних втрат, що зазнає підприємство внаслідок забруднення довкілля, наявністю екологічного іміджу підприємства, його продукції і торгової марки серед споживачів.

Основними характеристиками забезпечення силової складової економічної безпеки є відповідність охоронної системи підприємства його потребам, досвід і кваліфікаційна відповідність керівника служби охорони, наявність і частота фактів крадіжок або псування товарно-матеріальних цінностей унаслідок неправомірних дій, частка збитку підприємства, що зазнаний внаслідок крадіжок або псування товарно-матеріальних цінностей, імідж та рейтингове положення на ринку партнера господарюючого суб'єкта, що здійснює діяльність з його охорони.

Для господарюючих суб'єктів різних галузей і сфер економічної діяльності, а також залежно від цілей оцінки, впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на безпеку підприємства, зміни кон'юнктури ринку, соціальних, економічних, політичних й інших потрясінь у державі тощо набір оціночних індикаторів може різнитися. У такому разі наведений вище набір показників доцільно коригувати.

Усі індикатори оцінювання економічної безпеки підприємства мають бути вимірюваними, співставними, формалізованими. Вони повинні уможливлювати комплексну узагальнюючу оцінку рівня економічної безпеки підприємства по

окремих складових і в цілому. У процесі дослідження для визначення узагальнених оцінок кожної складової економічної безпеки запропоновано застосовувати бальний принцип. Встановлено, що оціночні індикатори можуть набувати значення від 1 до 4 балів залежно від відповідності їх величин потребам забезпечення.

Слід враховувати, що значимість різних складових економічної безпеки підприємства різниться. Тому інтегровані показники у розрізі окремих складових доцільно коригувати на коефіцієнти вагомості, що становлять від 1 до 2 залежно від їх впливовості на формування загального рівня економічної безпеки конкретного підприємства.

Для визначення узагальненого комплексного показника рівня економічної безпеки підприємства доцільно застосовувати модель, що відбивається формулою:

$$P_{еб} = \sum C_{іеб} \quad (1),$$

де $P_{еб}$ — рівень економічної безпеки підприємства;

$C_{іеб}$ — узагальнена оцінка i -тої складової економічної безпеки підприємства (у тому числі: фінансова (P_{ϕ}), інтелектуальна і кадрова ($P_{ік}$), техніко-технологічна ($P_{т-м}$), організаційно-правова ($P_{о-п}$), інформаційна ($P_{ін}$), екологічна (P_e), силова (P_c)).

Оскільки на функціонування будь-якого підприємства та процеси його забезпечення впливає соціально-економічна ситуація у економіці країни, регіону та галузі, то узагальнюючий комплексний показник доцільно коригувати на відповідні узагальнюючі показники макроекономічного, регіонального та галузевого характеру.

Основними індикаторами економічної безпеки держави має бути динаміка ВВП, рівень безробіття, зовнішньоторговельне сальдо, рівень міжнародної конкурентоспроможності, рівень дефіциту державного бюджету і інші показники, що добре описані у науковій літературі [1–3].

В якості індикаторів економічної безпеки на регіональному рівні доцільно використовувати частку ВВП регіону в його загальнодержавному обсязі, частку населення, показники забезпеченості ринковою та фінансовою інфраструктурою, формування міжгосподарських зв'язків тощо, що також наведено у літературі [4].

Для оцінювання рівня економічної безпеки галузі слід вивчати її порівняльну характеристику щодо забезпечення сировинними і трудовими ресурсами, технологічної оснащеності, умов оподаткування, інтенсивності кредитних відносин, динаміки інвестиційно-інноваційних процесів тощо.

Для узагальнених оцінок економічної безпеки національного господарства держави, економіки регіонів і галузей можна застосовувати як принцип бальної оцінки, описаний вище, а також метод суми місць, евклідових відстаней, середнього алгебраїчного та середнього геометричного тощо, які особливо виправдано застосовувати для забезпечення порівняльної оцінки регіонів та галузей.

Крім того, вивчення інших аспектів економічної безпеки підприємств потребує застосування широко розмаїття економіко-статистичних, економіко-математичних та інших методів аналізу. Так, для оцінювання рівня загроз і

їх виразності доцільно застосовувати прийоми дисперсійного аналізу та оцінки варіації. Узагальненню оцінок загроз економічній безпеці може послужити побудова дискримінантних функцій, а також матричні підходи інтегрованих оцінок.

Визначати коефіцієнти вагомості окремих складових економічної безпеки потрібно на підставі лінійних і нелінійних методів аналізу стохастичних зв'язків між явищами. Це уможливить об'єктивний підхід до узгодження значимості впливу різних сторін життєдіяльності господарюючих суб'єктів на загальний стан їх економічної безпеки.

Порівняльну оцінку економічної безпеки різних підприємств слід здійснювати на основі рейтингів і ренкінгів. У разі, коли в цілях формування ефективної державної, регіональної або галузевої політики економічної безпеки потрібно вивчити широке коло господарюючих суб'єктів, доцільно застосовувати кластерний аналіз. Це уможливить поділ усієї сукупності підприємств на окремі сегменти та дозволить диференціювати убезпечуючі заходи для кожного кластеру залежно від стану підприємств у ньому, їх основних проблем, потреби захисту й інших чинників. У такому разі ефективність політики економічної безпеки підвищиться, а витрати ресурсів на її реалізацію — скоротяться.

З метою оцінювання ефективності заходів державної, регіональної та галузевої політики економічної безпеки, а також ефективності управлінських рішень щодо менеджменту безпеки господарюючих суб'єктів доцільно застосовувати методи математичного моделювання, методологічний апарат нечіткої логіки та, особливо, нейронні сітки. Це дозволить оцінити поведінку економічної системи підприємств під впливом регулюючих і управлінських заходів і визначити перспективність формування необхідного рівня економічної безпеки.

Практична реалізація обґрунтованих методологічних підходів до визначення рівня економічної безпеки підприємств слугуватиме розвитку та підвищенню ефективності менеджменту господарюючих суб'єктів в аспекті економічної безпеки.

Висновки. Оптимальний набір оціночних індикаторів економічної безпеки підприємства має уможливлювати комплексне і системне вивчення основних її складових, зокрема фінансової, інтелектуальної і кадрової, техніко-технологічної, організаційно-правової, інформаційної, екологічної, силової. Індикатори мають бути формалізованими і вимірюваними, уможливлювати їхню інтеграцію у єдиний комплексний критерій визначення рівня економічної безпеки підприємства. Доцільно коригувати узагальнюючий комплексний критерій на показники рівня економічної безпеки національного господарства, регіону та галузі функціонування підприємства.

Найбільш виправдано у процесі оцінювання економічної безпеки підприємства використовувати різноманітні економіко-статистичні та економіко-математичні методи і прийоми аналізу, у тому числі принцип бальної оцінки, методи суми місць, евклідових відстаней, середнього алгебраїчного та середнього геометричного, прийоми дисперсійного аналізу та оцінки варіації, дискримінантні функції, матричний підхід, лінійні та нелінійні методи аналізу стохастичних зв'язків, рейтингову оцінку і ренкінги, кластерний аналіз, методи математичного моделювання, методологічний апарат нечіткої логіки, нейронні сітки.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у доцільності поглиблення аналітичних оцінок економічної безпеки у розрізі національного господарства, регіональних економічних систем, галузей економіки та сфер економічної діяльності, окремих господарюючих суб'єктів, а також розробки по результатах оцінок дієвої системи забезпечення.

Література

1. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Текст] / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки ; ред. А. І. Сухоруков. — К. : [б.в.], 2003. — 63 с.
2. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення [Текст] / Б. В. Губський. — К. : [б.в.], 2001. — 122 с.
3. Мазуренко В. І. Світові фінансові кризи та національна економічна безпека: теорія і методологія [Текст] : монографія / В. І. Мазуренко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2007. — 511 с.
4. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення [Текст] : монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіук ; Луц. держ. техн. ун-т. — Луцьк: Надстир'я, 2006. — 244 с.
5. Мізюк Б. М. Економічна безпека підприємств ритейлу: оцінювання та механізм забезпечення [Текст] : монографія / Мізюк Б. М., Ящук В. І., Ноздріна Л. В. ; Центр. спілка спожив. т-в України, Львів. комерц. акад. — Л.: Вид-во Львів. комерц. акад., 2012. — 255 с.
6. Штамбург Н. В. Складові економічної безпеки підприємства / Н. В. Штамбург // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2011. — № 1. — С. 490—496.

References

1. Metodichni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Tekst] / Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy, Natsionalnyi in-t problem mizhnarodnoi bezpeky ; red. A. I. Sukhorukov. — K. : [b.v.], 2003. — 63s.
2. Hubskiy B. V. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiiavymiru, stan i stratehiiabezpechennia [Tekst] / B. V. Hubskiy. — K. : [b.v.], 2001. — 122 s.
3. Mazurenko V. I. Svitovi finansovi kryzy ta natsionalna ekonomichna bezpeka: teoriia i metodolohiia [Tekst] : monohrafiia / V. I. Mazurenko ; Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. — K. : VPTs «Kyivskiy un-t», 2007. — 511 s.
4. Herasymchuk Z. V. Ekonomichna bezpeka rehionu: diahnostyka ta mekhanizm zabezpechennia [Tekst]: monohrafiia / Z. V. Herasymchuk, N. S. Vavdiuk ; Luts. derzh. tekhn. un-t. — Lutsk : Nadstiria, 2006. — 244 s.
5. Miziuk B. M. Ekonomichna bezpeka pidpriemstv ryteilu: otsiniuvannia ta mekhanizm zabezpechennia [Tekst] : monohrafiia / Miziuk B. M., Yashchuk V. I., Nozdrina L. V. ; Tsentr. spilka spozhyv. t-v Ukrainy, Lviv. komerts. akad. — L.: Vyd-vo Lviv. komerts. akad., 2012. — 255 s.
6. Shtamburh N. V. Skladovi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / N. V. Shtamburh // Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu. — 2011. — № 1. — S. 490—496.

Стаття надійшла 14.05.2019